

□

Іусманан Басел вина 1968-чу шеран чиллан беттан 22-чу дийнахь. Урдунера Заркъе цѳе йолчу юъртахь школа чекхъяьккхина. Эскарехь декхар дѳаделлачул тѳаьхъа (1990-чу шарахь) университетехь Бахаман а, тѳа аламан а Іилма Іамо долийра. Кхаа шарахь университетехь дешначул тѳаьхъа, цхъацца хъелаш а, хъежамаш а хийцабелла, кхинѳа некъ болийра Басела. Цул тѳаьхъа ѳаьмаркахь механика Іамо деша тасавелира. Ненан матте боьду некъ тѳа аьхь-тѳа аьхъа генаболура, амма цуьнга болу безам лахлуш-м бацара клѳнтан. Кѳеззигѳа деша а, яздан а кхуо бераллехьѳа дуьйна ша ѳа амийнера. Нохчийн мотт ѳа амо меттиг йоцуш, хъеха адам доцуш, делахь а халонашна къар ца луш, ирсан гѳечо лобхуш, дахаран гѳа ийла некъ бора Басела. Хан мел йолу ѳа а вайн къоман герзаца болу безам чѳа агѳа лора дайн махкахь са лаьттачу клѳнтан. Бераллехь дуьйна герзаца йолу юкъаметтиг хъоме яра, цундела, цхъаь мукъане а,ѳа шаьлта шен куьйга ян лаьара. Шераш дѳа аэхарх, хан-зама яларх, шен Іалашоне кхача болчу лаамах юха ца волуш, баккхийчаьрга хоьттуш, вайн дайша герз муха дора тѳаьхъакхиа гѳерташ, къахыйгира Іусманан Басела. Хаарш гулдеш гѳехъа зама яьлча бен, пхьалгѳе а ца хѳоьттира. Шен хаарех, говзаллах а

пайдаоьцуш, ша пхийттара ваьлчахъана, таханналц сов дика иттех тур а, ткъех шаьлта а йина ваьлла.

Цхъайтта шо даьллера Шепалан клант Исраил дуьненчу ваьлла, Заркъе юьртана къилбехъа, кхо чаккхарма дехъа, роглехъ кха лардан иза лелачу хенахъ. Когара мачаш яйелла, болар сихдина лелара Исраил. Бераллех къастаза велахъ а, леларехъ ша-шех бобулуш вара Шепалан клант, шел еха немцойн топ белш тле кхазийна, хе хлотта волавелира иза. Тешам боцуш зама хиларе терра, гларолехъ ха латтош хилла мухларжарша, шайн бошмаш а, шайн кхаш а лардина ца лаш, шаьш йиллинчу юьртахъ а.

Иштта цкъа, хехъ волуш, ког байбина, меллаша хъаьжклийн глудмашна юккъе а ваьлла, дласа а хъаьжна, когаш тле лахвелира Исраил. Дика кхиъна йоглура хъаьжкляш. Лекха адам а хьулдаллал лекха яра уьш, амма лар ца яхъ, сискал а йоцуш биса тарлора хлорш. Хала зама яра тлехлоьттинарг. Делах тешарца, собарца, доьналлица шаьш оцу халонех хьалхадевр хиларх тешна бара вайнах. Урдунехъ хилла Хонкаран ледал гелделла, ингалсан эскар чуглерташ, лаьрбийн, хлара ду аьлла, ледал дацара нехан доладан. Массо а къоьлла хьоьгуш вара. И бахъанехъ, адамашна юкъахъ йовссарш, зуламан ковранаш дукха яра. Шайн аьтто бол-болчохъ нехан хлуманаш катухура цара.

Геннара хезаш, тлаьхъ-тлаьхъа Исраилна герга доглуш, бергийн тата дара. Хлара топ юьйлина валале, кхунна хьалххахъ цхъа лаьрбийн бере волавелира. Воха а ца вухуш, ка яьлла, сихонца топ юлушшехъ, ойла йора Исраила: «Дика дохьуш веана-те я йовссарех цхъаъ ву-те хлара?» – бохуш.

– Хлай клант, – аьлла, вистхилира лаьрби,– схъагайтал хъайгахъ йолу и топ.

Амма кхунна хиира беречун дагахъ дерг. Цо бохург дича, топ йоцуш-м хьовха, садаьккхина, вуьтур вара хлара. Юьйлина топ сихонца лаьрбичунна тле а хъажийна, мохъ

элира Исраила: «Давала, дагло! Хьуна со жима хетахь а, хлара топ ю хьуна. Шеко яц хьуна, хьо дла ца глахь, хьан говрах яйдакха йина вуьтур ву хьуна ас хьо!».

Говр хьийзош, оьглазе теглерташ, шена хезначух цец а ваьлла, юхаверза ца лууш, теглорта меттиг ца болуш, висира бере. Вохна хьийзаш, глеххьа зама яьлча, вистхилира бере: «Кхин вай вовшийн гур дац бохург бакъ дац. Со стаг вац хьуна, и топ ас сайна хьобгара схьа ца яккхяхь».

– Дерриге а Делан карахь ду. Ладуглур вайшимма, и зама тлеяллалц. Тахана и хир дац хьуна. Яхийта, давало, гучуравала, ас хлокху тоьпе хьуо этлавайтале! – элира Исраила.

Юха а оьглазе чухьаьдира бере. Исраила, кхин хан ца йолуьйтуш, лаг а оьзна, шозза топ ялийтира. Беречун коьрта тлера кортали шеца хьош, тлехъелира цхьа шокъали. Шолгачу длаьндарго бухка хадийра. Іаьрби-бере, длаиккхина, вахара.

Топпан тата хезна, юьртарчу нохчашлахь орца делира: «Клентий, маса лелалаш! Цхьаь хиллачух тера ду. Ледара ма хилалаш!»

Шен карара глуммагла охьа а тесна, герзаца кьовлавелла, шен говр човхош, длаиккхира Исраилан ваша Абу а (Абуязид). Исраил, и бере шеца орца далаш, юха ца воглуш Іийр вац, аьлла, жимма дехьа а ваьлла, само йина, тебна Іаш вара. Ван а веара...

Шеца ши бере валаш, юхавеара Исраила топ йиттина Іаьрби. Тебна Іаш волу Исраил кхаа беречо Іаьрбойн маттахь дечу къамелах глеххьа кхетара. «Оцу кланта суна немцойн топ йиттира. Этла ца веш, вуьтур вац!», бохуш, Іаьрбичо туьйсучу кхерамашка ладоглуш, ойла йора Исраила: «Эхь доцу хлуманаш! Цхьалха со! Кхо патарма бисна! Герзаца кхо стаг! Цхьа длаьндарг а эрна глахь!.. Ларор вуй-те со?!..» Геннара, лаьхкина берзалой санна, тлехчочуш лаьттара юьртара клентий, шайца Исраилан ваша Абу (Абуязид) а волуш. Йовсарш-м, чан туьйсуйтуш, тлепаза яйра.

Абу вешица сецира. Вайн клентий дошлойн лорах бахара...

Абу: Де дика хуьлда хьан, жима кьонах!

Исраил: Деэшначунна глортор хуьлда хьох!

Чагвелла эскархо санна, лаьттара Исраил. Хилларг-лелларг дийцира цо. Хи чу Іоьттича санна вашйначу Абун хебаршка ихначу юьхь тлехула хьацарш Іийдалора. Меттах ца хьовш, лаьттара Исраил. Белш лоцуш ластийра иза Абус.

Абу: Дакъаза ма валарг, ладогІал соьга. Къоланаш даима а деш хиларх тешна вара со. И нах хьалабахар сацийна ахь, и дика ду, хазачу къамело Іехо а, вочу дийцаро кхеро а хан дІаяьлла хьан.

Исраил: Сайн доцу ирс цкъа а ца эшна суна.

Абу: Мелехь хир ду хьуна, дІабаханчеран метта дІахІотта, гІаролехь тхьоца дакъалаца доьгІна хилла-кх хьуна. ХІун дер тІаккха?.. Къар ца луш, малаш Іотта кечъелла старгІа санна, кІелдІахула хьоьжура уьш вайга, шайн волла бахъанехь, шаьш сийдоцуш, боьха хиларна.

Меттах ца хьовш лаьттара Исраил. Белш лоцуш, юха а ластийра иза Абус.

Абу: Дакъаза ма валарг, вало, юьрта дІагІор вайшиь, кхин а хьелахь, юьртан кевнаш дІакъовлале кхуьур дац вай.

Юьртехьа дІаволавелира и шиь. Малх, юьртана цІелла тоьхна, суьйранна дІабуза кечбеллера. Заркъена дехьа а ваьлла, тІулга тІе хиьна, садоуш вара цхьа воккха стаг. Абун воккхачу стагах бІаьрг кхийтира. Вист ца хуьлуш тІехвала бегІийла а ца хетта, вистхилира иза: «Суьйре дика хуьлда хьан, воккха стаг!» – аьлла.

– Диканца дукха дехийла шу, жима къонахий! Ша-шех бѳобулуш хила веза кху хенналц Заркъен пенашна сехъа лаьттарг, – забарца жоп делира воккхачу стага.

Абу: Цхъацца йовссарш кхаш тѳе гѳиртинера, уьш юхатохале хан елира, цундела хъеделира тхо.

Воккха стаг: Суна ма ца вевза, хъенан, мила ву шуьшиъ?

Абу: Кху Заркъера Шепал хъуна вовзахъ, цуьнан кѳентий ду тхо.

Воккха стаг: Баккъал а, Шепалан кѳентий ду? МашаАллах! Мичахула, стенгахула лела сан доттаг! Шепал?

Абу: Кѳира хъалха кѳа дохка Жолане вахана, схъакхачаза ву иза.

Воккха стаг: Дѳавала, деха гергарло лаьттина суний, хъан дений юкъахъ. Суна вевзичхъана а, цхъана меттехъ Іанне а Іийр волуш вацара хъуна и. Цѳе хѳун ю хъан?

Абу: Абуязид ю, хѳара сан жимахволу ваша Израил ву.

Воккха стаг хъалагѳеттира. «Израил ву, хѳаа, Израил ву баккъал а!.. Айса шу хъедарна ца кхерахъара, цхъа хѳума дуьйцур дара ас... Амма тѳаккхачула дийца а мегар ду», – элира цо.

Абу: Башха чѳогѳа сиха а дац тхан гѳуллакх... Тѳаккхачула бохуш, дѳатетта ца оьшу. Дийцахъа, воккха стаг.

– Маьрклажехь дехха къамелаш дан хан яц, делахь а доцца дуьйцур ас, – велакъежира воккха стаг.

Абу: Сиха дац хьуна тхо, паргглат дийца ахь.

Воккха стаг: Дика ду делахь, ладоглал. Хлокху хьан жимахволчу вешина Израилна а, шун нанна а (Дийдиган Язийра), Дала Шен къинхетам бойла цунах, тлехлоьттина сурт коьртера цкъа а дладолуш дац суна. И дара хлара Израил, ши шо кхачаза бер, коган пхьид йойна, шен ненан цийх вуьзна, ша байлахь висарна цийзаш, шен еллачу ненан некха тле веттавалар. И дара хьуна, Сувелехь, масийтта шо хьалха. Цу дийнахь шайна ца йоглург яккха Сувейле юьртана тлелюьртинера лаьрбий, амма вайнах къар ца белира. Тлом длабьодура, массара а бохург санна, дакъалоцуш. Шайн доьзалш, шайн жа, даьхни лардеш, шайн синош а, догмаш а ца кхоош, длабаьхьира нохчаша тлом. Божарша, къона а, къена а башхалла йоцуш, шайн тоьпийн длаьндаргаш цийзуьйтуш, таррашка а, шаьлтанашка а суьйнаш туьйсуьйтуш, зударша а, зудабераша а оьшург тлехкоьхьуш, хлоь-молха латтош, тлелеттарш, юьртах а бевлла, къайлабовллалц длабаьхьира тлом. Иштта, цу дийнахь тлелатаро масех къонах декъалвире. Циггахь Израилан коган пхьидах чекхъиккхина длаьндарг, тле йоза яздеш санна, ненан кийрах кхийтира. Го а бина, боьлхуш зударий болуш, сауьйзуш луьллучу Язийрина тлеххечира со. Шен цхьа куьй даг тле а лавцна, шолглачу куьйгаца Израил маракъуьйлуш яра иза. Члогла ветталора миска шен ненан некхах. Тлаьххьара а хьажоплелг а айбина, «ашхлад» а далийна, длакхелхира пекъар. Бехк ма биллалаш, дагна хилла лазам карлабаккхарна... Хьо хлетахь жима вара, Израил, хьуна дагадоглур дац, амма хьуна, Абуязид, иза дагадоглуш хиларх, тешна ву со.

Абу: Доглу дера! Хлун дер тлаккха?.. Хьуна ма-гарра, ишттаниг кху дуьненахь вехаш волчунна ганза дуьсур дац-кх.

Къамеле ваьллачу воккхачу стага юха а дийца долиира:

– Мел еха ойларх, ца кхетара со аьлча, нийса хир дац, – жимма сецна-а, юха а вистхилира – амма, дло геннара Кавказан лаьмнаш а дитина, бевзарш, безарш а битина, цхьа а гергара стаг юххехь воцуш, кху махка схьакхаччалц иштта бежа некъ бар хлумма а атта-м дацара. Юьхьанца реза ма яцара Язийра, шайн мохк а, шайн нах а битина, Шела а

йитина, Шепалца хлара беха а, кхераме а некъ бан. Дан хлума дацара. Шепала, Іусмин юьртан маьждигехь мурдаш гулбеллачохь, шайн шайхана дош деллера хлижрат дан. Цу дашо вихкинера иза. Шен дош лардан, хлара ша бина некъ юха а уьттаза бийр бара цо. Цу сихачу муьрехь Шепална а, и санна болчу нохчийн дуккха а мухлажаршна а ца моьттург-м хилира. Делахь а, Язийрас ша йоглур яц шега аьлча, Шепала, шайн клант а эцна, ша новкъавала сацам бар хаййтира. Дог кладделла, клантах ца яла кхин некъ а ца карийна, резахилира. Шен южалла тлехлотта цхьа бахьана хилла хир ду-кх. Юьхьанца дуьйна дерриге а къахьегар дара цуьнан, пекъар, амма Дала синна тле ца дуьллу цуьнан лан ницкъ кхочург бен.

Шен блаьргаш тле ши куьг диллина, жимма хан яьккхира воккхачу стага. Эххар а, хаза тамехь вела а къежаш, ша меттавалийра цо. Тлаккха, шен ши куьг а айбина, дола дира цо:

«Я Аллах! Везан Дела, Воккха Дела, тхо гуш ду-кх Хьуна, Я Аллах! тхо бехке ма делахь, тхо дицделча а, я глалатдевлча а, тхо кхиош-кхобуш верг Ву-кх Хьо. Ахь тхуна тле ма йиллахьа хало, Ахь тхол хьалха баханчарна тлейилларх терра, Я Аллах! Везан Дела, хьалхадахадахь тхо оцу балех, гечделахь тхуна».

Шен дола а дерзийна, вистхилира воккха стаг:

«Длагло делахь, хан яьлла, вайна ламазан хан тилале, шайн кечамбе».

Хлорш маьрклажан ламаз дина бовлуш, геннара хезаш юьйлучу тоьпийн тата дара. Катоьхна, тапча а яьккхина, мохь туьйхира Абус: «Схьадуьйла! Ас кортош эгор ду шун!» Абун дог кхерамаза хиларх кхийтира воккха стаг, амма шена тусаделлий ца хоуьйтуш ийира. Іадийча санна, хьалаиккхира Абу.

Воккхачу стага элира:

«Ладогла клант, сих а ца луш. Собардехьа жимма. Хилларг хлун ду ца хууш, воьхна, дла ма хьада».

– Іу-у-ут! Іу-у-ут! – олуш, ша-шена голашна тіе буй а тоьхна, тапчанах кадетташ, элира
Абус: – Валлалц иштта даа дезаш дуй-те хІара дуьне?

Воккха стаг: Цкъа собардехъа...

Абу: Цхъана тешнабехкана кІел нисбелла ма хилахъара уьш!

Исраил: ХІунда боху ахъ?

Абу: Ванах... Ма хъебелла уьш?

Исраил: Хъайн накъостий бохий ахъ?

Абу: Дера боху.

Воккха стаг: Са ма гатдехъа, Дала мукъалахъ, хІумма а хилла хир дац.

Исраил: Дера хІета!.. Уьш вайна тіекхаччалц хьо Іийр-м вац! ДІахъажал, діо тіай
долчухъа! (Цигахъ схъагуш бара кхеран накъостий)

Абу: Ва Дела, хастам бу хъуна!

Воккха стаг: Хъажал хъайна, сихалла дика яц ишттачохъ, собарх ваьлча а ца хуьлу
стагах къонах. Нийса бохий ас?

Абу: Дера, нийса-м боху!

Хи чу Іюттича дахчалуш долу ційделла болат санна, шелвеллера Абу.

Корта хъала а айбина, лен велира воккха стаг:

– Массо а хіума цхъана хорша дерзийна Іаш болчу нахехъ стохка а, лурчах а ялташ цахилар бахъана долуш, мацалла хІюттина. Ткъа мацделла адам сонта хуьлу. Акхаралле дирзинчу адамашна ги йоьркина ларчаш язло. ХІюкху доккхачу дуьненахъ, бен дац хьо нохчи хиларх я Іаьрби хиларх, коьртаниг собар ду, ша Делан лаамашна муьтІахъ хилар гайтар ду, цу кепарчу Іиттаршка вай дохадайтa йиш яц вайн. Уьш а, Дала мукъалахъ, нийсачу некъа тІе боьрзур бу. ХІинца цаьрца девне вийларх, хІун нислур ду? ХІумма а нислур дац.

Абу: ХІинца ахъ бохучуьнга ладуйгІи-кх оха, пайда а ийци, амма и карзахе ойла дІаяла ца туьгу сан коьртера. ХІинццалц айса дуьнен чохъ яьккхина хан, кху дийне кхача гІерташ яьккхича санна, хеталора, Веза хинволу Дела, Ахъ ницкъ а, хуьнар а лохъа тхуна и декхар дІакхехъа!

Воккха стаг: ХІей, дукхавахарг! Кхин Іойла дац. ХІораммо а: «Со цахиларх, сан метта цхъа кхин хир ма ву», – бахахъ, цунах гІуллакх хир дац. Цундела, хІораммо а къахьоьгуш, декхар кхочуш ца дича, мегар ма дац. Массо хила ма веза декхарийлахъ.